

KAZALIŠNI LISTOVI I ČASOPISI OD 1909. DO 1941. U HRVATSKOJ

Vesna Cvjetković-Kurelec

Teatar je kao komunikacijski čin uvijek morao propagirati svoju djelatnost. U doba štampe upotrebljava komunikacijske sustave: novine, listove, časopise, razne kalendare, almanahe i godišnjake koji pojačavaju takvu intenciju. Tu djelatnost možemo podijeliti na dvije razine. Jedna je sasvim prizemna propagandna dimenzija. Ovisi o vidokrugu očekivanja publike. Gledaocu se pružaju ne samo neophodno potrebni podaci o samoj predstavi i o izvedenom djelu nego ga se pokušava zaintrigirati i privući kao stalnog posjetitelja. Kazališna periodika postaje s vremenom čimbenik stvaranja određene kazališne svijesti kod publike, ostvaruje veliki doprinos prenošenju teatarske prakse, a ponekad i teorije široj javnosti. Ujedno se kazalište afirmira kao nenadoknadivi dio kulturnog života i potvrđuje svoj značaj. Druga estetsko-dramaturna dimenzija nudi nam niz podataka koji nam pomažu rekonstruirati barem djelomično pojedine predstave i oživjeti kazališnu prošlost. Kazališna periodika je dakle nenadoknadivo pomagalo teatrologije.

Pošto smo potanje ispitali publicističku djelatnost kazališne periodike u Hrvatskoj, od prvih početaka do danas, zapazit ćemo nedostatak ozbiljnije tradicije izdavanja isključivo teatarskih časopisa i listova.

Zbog takva je stanja u znanstvenoj literaturi taj problem nedovoljno obrađen, a i značenje kazališne publicistike nije valorizirano.

Sve do »Hrvatske pozornice« 1909. g., osim »Agramer Theater-Journala« 1815. g., od kojeg nam je ostao jedan žalostan ostatak, te Miletićeva »Hrvatskog glumišta«, koje je u nekom smislu svojevrsni kazališni časopis, Hrvatska i nema stručnije kazališne periodike. Iz »Enciklopedije Hrvatskoga narodnoga kazališta u Zagrebu« doznajemo o godišnjacima koji su se pojavljivali u prošlom stoljeću, najprije na njemačkom, a od Miletića na hrvatskom jeziku. Unatoč neredovitu izlaženju, pokazuju nam ipak pokušaj izdavačke djelatnosti i bilježenja kazališnog života u obliku statistike. Međutim, publiciranje kazališnih listova i časopisa zahtijeva ustaljenije kazališne okvire i ovisi o kvaliteti teatarskog života, tako da se oni u Hrvatskoj pojavljuju tek kada se za to stvore preduvjeti i kada se kazalište afirmira kao bitan čimbenik društvenog života. Na primjeru Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu možemo zaključiti kako se vrijednost i učestalost listova podudara s dostignućima centralne kazališne kuće Hrvatske. Tako, iako kasni u publicističkoj djelatnosti za Evropom, Hrvatska ubrzo nadoknađuje izgubljeno.

Usporedimo li broj izdanih časopisa i listova, godišnjaka i almana ha od 1909. do drugoga svjetskog rata s prijašnjim, a i kasnijim poslijeratnim razdobljem, zapazit ćemo njihovu kontinuiranu i učestalu pojavu.

»Hrvatska pozornica« s urednikom Ivom Vojnovićem, dramaturgom Kraljevskog zemaljskog kazališta u Zagrebu, inaugurira osnovnu zajedničku crtu svih slijedećih časopisa i listova uglavnom kućnog profila. Na četiri do osam stranica izišlo je ukupno trideset i pet brojeva »Hrvatske pozornice«. Vojnović je autor većine tekstova, a suradnici ostali članovi uprave, na primjer Srećko Albini i Milan Ogrizović. Drugo je godište izišlo 1912/13, četrdeset brojeva po dvadeset stranica manjega formata s fotografijom Dimitrija Demetera na naslovnoj stranici. Proširio se i krug suradnika:

Antonija Kassowitz-Cvijić, Ignjat Borštnik, Josip Pavić, Milan Sachs objavljuju svoje članke. Uz kazališne, a i osobne vijesti, statistike, pregled repertoara i zbivanja u svijetu dominirao je uvodni članak o autoru izvedenog komada i time nadoknađivao današnje premijerne knjiži-

ce. Ovakva se podjela sadržaja zadržala u glavnim crtama i u kasnijim časopisima.

Iz većine tekstova »Hrvatske pozornice« očit je pokušaj približavanja suvremenom evropskome teatru kao i unapređivanja domaće drame, a pojavljuju se prvi put, iako informativnog karaktera, članci o kazališnoj tehnici, rasvjeti, oveći članak Dragutina Budimirovića o modernoj režiji, o pokretnoj pozornici, o Reinhardu i hudožestvenicima. Vrlo su zanimljive osobne i kazališne vijesti koje su obavještavale publiku i novinare o raznim novostima u kazalištu, često s najvećom preciznošću. Tako doznajemo gdje su ljetovali pojedini istaknuti glumci, kada su primljeni novi članovi, kakav je bio dekor predstave, kada je stigao novi instrument za orkestar, kakvi su bili prihodi kazališta, itd. Naročita se pažnja pokazuje operi, tako da ima brojeva povećanih uskršnuću hrvatske opere s fotografijama prvih solista. Također su tu i prikazi gostovanja opere, kao i opširniji prilozi o skladateljima, kao, na primjer, ključni o Ivanu Zajcu itd. Zbivanja u kazalištima Evrope čine znatan dio časopisa, dok je zanimanje prevagnulo slavenskim zemljama. Značajno je i objavljivanje fotografija s predstava, a poslije — u časopisima međuratnog razdoblja — postaje obilna foto-dokumentacija integralni dio publikacija.

Između dva godišta »Hrvatske pozornice« izišla su osamdeset i tri broja ilustriranog kazališnog lista s dnevnim programom »Kraljevsko zemaljsko kazalište u Zagrebu« od 1910. do 1912. godine s odgovornim urednikom Ivanom Novakom, upraviteljem Dioničke tiskare u kojoj se list tiskao. Izlazio je kao nadomjestak kazališnih programa. Autor većine tekstova bio je Milan Ogrizović, sa suradnicima Antonijom Kassowitz-Cvijić i Srđanom Tucićem. Zbog što bolje komunikacije s publikom uprava je svakom broju priložila ceduljicu »Predlozi, želje i pritužbe« na kojoj je pisalo »Izvolite ispuniti, adresu označiti i baciti u škrinjicu u vestibulu«, dok je odgovore katkada objavljivala u samom listu. Na stranicama lista uprava je i polemizirala s dramskim kritičarom »Malih Novina« i s glazbenim kritičarom »Pokreta«. Poslije smrti Andrije Fijana objavljene su sve telefonske sažalnice, kao i nadgrobnni govori Josipa Bacha, Dragutina Freudenreicha, Josipa Štefanca i Ljube Babića-Gjalskoga. Iako informativnog profila, list je ipak donio članke o reformi kazališta Edwarda Gordona Craiga, o neophodnom osamostaljivanju redatelja i priznavanju njega kao posebnog kazališnog umjetnika, dok

je pak Craigov povratak »teatralnosti« odbijen jer da ne odgovara trenutnoj kazališnoj situaciji Zagreba. Ogrizovićev rad »Pedeset godina hrvatskog kazališta« posebno je otisnut. Time počinje i tiskanje prigodnih publikacija s kazališno-povijesnom tematikom. Nastavlja se također s Ogrizovićevih »Pet godina hrvatskog kazališta« (1909—1914), »Hrvatskom operom«, »Glumačkom školom u Zagrebu«, kao i »Hrvatskim teatrom« Milutina Nehajeva.

U toku rata kazalište nema svojega lista. Prvi je poratni »Rampa, pozorišni list, revija za sve grane scenske umjetnosti i muzike« kao prilog dramske biblioteke »Scena« koju je izdavao Tito Strozzi. Uspio je izići samo jedan broj s člankom o dramskoj školi i s umjetničkim ispovijestima Marije Ružičke-Strozzi, Anke Kernic, Ive Raića i Josipa Pavića. U prvom broju dramske biblioteke štampala se drama Gustava Krkleca »Grobница«, a u drugom »Čvor« Pecije Petrovića, ali taj put bez priloga »Rampa«.

Ivan Franić Požežanin kao odgovorni urednik s nakladnikom »Liber-tas«, zavoda za oglašavanje, izdao je »Kazališni list« 1920/21. — ukupno sedamnaest brojeva sa po osam stranica malog formata. Bez značajnijih priloga, osim možda u povodu prvog gostovanja hudožestvenika, s mnogo sitnih bilježaka, donio je list i članke prigodom pedesete godišnjice postojanja opere i dvadeset pete otvorenja nove kazališne zgrade, kao i o jubileju Arnošta Grunda i ciklus članaka Oskara Smodeka o Njemačkoj.

Zamijenjen je iste sezone s »Kazališnim listom, listom za pozorišnu umjetnost« u tridesetak brojeva, s vlasnikom Perom Bolkovcem i urednicima, tajnicima Narodnoga kazališta Antunom Masovčićem u prvom a Zlatkom Gorjanom u drugom i trećem godištu. Sve veći broj vijesti iz Beograda, Ljubljane i pokrajinskih kazališta potiskuje slične iz inozemstva. U sklopu serije »Dojmovi sa putovanja u praznicima« javljaju se Oskar Jozefović iz Münchena i Ivo Raić iz Salzburga. Prevladavaju tekstovi o adaptaciji Helios kina, a čak se provodila i pismena anketa o zidanju novoga kazališta. Pojavljuju se i članci o teoretskim pitanjima teatra, Badalićev o ekspresionističkoj drami pod naslovom »Križa u modernoj drami« u kojem opširno razglaba Jessnerova scenska rješenja, a Ogrizović raspravlja o problemima scenskog govora u članku o dramskom jeziku. Suradivali su također Milan Begović, Nikola Andrić, Branko Gavella, Božo Lovrić itd. Zanimljiv je i broj posvećen tristo-godišnjici rođenja Molièrea, a posljednji je broj izišao kao trobroj pri-

godom prvog Zagrebačkog Zbora sa svečanim rasporedom sadržaja prikazivanih djela i fotografijama svih prvih članova Narodnoga kazališta.

Božidar Zajčić je uređivao i bio vlasnik sljedećeg »časopisa za pozorišnu i filmu umjetnost, intelektualni i društveni život« *Teatar*, koji je izlazio u sezonama 1922/23. i 23/24, dvaput mjesečno na osam do dvadeset i četiri stranice — ukupno dvadeset i dva broja. Po kvaliteti priloga i obilju informacija ubraja se taj časopis među najbolje u međuratnom razdoblju. Prilozi Josipa Kulundžića, koji u tom časopisu prilaže svoja estetska razmišljanja i promatranja kazališne prakse, zauzimaju znatno mjesto. U nastavcima izlazi pregled razvoja scenografije, čak pomoću ilustracija »Novi scenski lik«, dok u članku o Gavelli pokušava Kulundžić predočiti temeljne značajke Gavellinih redateljskih postupaka i uspoređuje ih s Reinhardtovim. Relevantni su i brojevi o Ivi Raiću, Đuri Prejcu, Josipu Papiću, o gostovanju moskovskog Hudožestvenog teatra, intervju s Brankom Gavelom u povodu premijere »Richarda III« članak o Krležinu »Vučjaku«, kao i prijevod u nastavcima Chraighove knjige »O pozorišnoj umjetnosti«. Posebnu pažnju poklonio je časopis baletu u brojevima posvećenim ruskom i zagrebačkom baletu, te Margariti i Maksimilijanu Fromannu. Suradnici su bili: Slavko Batušić, Milan Begović, Tito Strozzi, Ivo Vojnović itd.

Kalman Mesarić, sa suradnicima Antunom Dobronićem i Josipom Kulundžićem, uredio je kratkotrajnu »reviju za sve pojave scenskog života« *»Scenu«*, koja je izlazila samo mjesec dana, i to tri broja po šesnaest stranica malog formata. Prvi je broj posvećen gostovanju plesne trupe Rudolfa Labana, broj dva premijeri Baranovićeve »Licitarskog srca«, broj tri proslavi četrdeset i pete godišnjice umjetničkog rada Nikole Fallera i premijeri Vojnovićevih »Maškerata«.

Uglavnom informativnog karaktera su i kućni listovi Narodnog kazališta za Primorsku banovinu u Splitu *»Kazališni list«* koji je izlazio u sezonama 31/33, kao i *»Kazališni list«* Osijeka 1922/26. s urednikom Tomislavom Tanhoferom.

Prvi pokušaj stvaranja zajedničkog hrvatskosrpskog lista jest tjednik *»Comœdia«* koji se štampao u Zemunu na latinici i ćirilici. Redakcije su bile posebne za Beograd i Zagreb tako da je sadržaj teksta bio različit, dok su fotografije bile zajedničke u beogradskom i zagrebačkom izdanju lista. List se odlikuje obilnim foto-materijalom. U sezoni 1924/25. tiskane su dvije tisuće fotografija, karikatura, scenografskih i kostimografskih skica. Josip Kulundžić kao urednik prvih brojeva

pisao je uvodne članke o premijernim djelima, sa pseudonimom Florian vodio intervjue s Gavelom, Josipom Papićem, Babićem i Strozzi-jem. Za vrijeme svog boravka u Parizu izvještavao je čitaoce o dojmo-vima iz kazališnog života: o Jouvetu, Frattelinu, Pirandellu itd. Zam-jenjivao ga je Kalman Mesarić koji je u uvodnim prilozima obrađivao teoretsko-praktične probleme teatra. Pošto je napisao uvredljiv članak o novinarima »Teatar«, reklama, novine«, došao je u sukob sa centralnim uredništvom »Comoeidie« i njezinim vlasnikom Nikolom Jovanovićem, pa je bio prisiljen podnijeti ostavku. Do kraja godine zamijenio ga je Andrija Milčinović. Suradivali su i Slavko Batušić, Jakov Gotovac, Ivan Esih, Božo Lovrić, Julije Benešić itd.

Sljedeće sezone aranžman s vlasnicima »Comoeidie« nije obnovljen, pa je vlasnik i izdavač Kazališne zaklade Josip Kulundžić postao ured-nikom »Hrvatske pozornice«. U već ustaljenim uvodnicima raspravljao je o raznim pitanjima teatra: Teatar i kino, Redatelj, Teatar i opće čovječanstvo, Teatar i politika, Teatarski stil i državno kazalište itd. Polemike postaju sastavni dio sadržaja i kazališnih listova i pružaju kazališnoj upravi mogućnost obračunavanja s kritičarima. Tako izlazi i Benešićeva rasprava »Javnost i kazalište« koja iznosi odnos kazališne uprave i novinara. Česti su i prikazi financijskog stanja kazališta s najsitnijim podacima.

Već je u više navrata navedeno značenje Benešićeva godišnjaka 1926, u kojemu iz suhoparnih podataka struji kazališni život tog doba. Od petnaestoga broja list je preuzeo Zlatko Gorjan, a od trideset i trećega, Stanko Tomašić. Tada list gubi fizionomiju i u sezoni 1927/28. fuzira se s revijom »Zagrebačka opereta« u kojoj prevladavaju vijesti iz operete. Iduća dva lista »Teatar« kasnije »Kazališni list« — polu-mjesečnik za kazališni i koncertni život« 1928—33. s urednikom Mila-nom Begovićem, a od 1930. Slavkom Batušićem, »Komedija, tjednik za kazalište, književnost i umjetnost« (urednik Slavko Batušić) dosta su slični u koncepciji. Dominiraju kratke vijesti i događaji s najsitnijim detaljima. Istog je karaktera i »Hrvatska pozornica« koja je izlazila od 1941. do završetka drugoga svjetskog rata. Administracija »Komedije« izdala je i značajan »Kazališni almanah« 1937. i 1938. sa člancima i pri-lozima revijalnog karaktera o raznim događajima iz kazališta.

Usporedimo li nakon ovog kratkog faktografskog presjeka kazališnu periodiku Hrvatske s evropskom istog razdoblja, primijetit ćemo

sličnosti naslova, kao i pokušaj prilagođivanja tehničke opreme evropskoj. Ali iako »Welt der Bühne«, kasnije »Die Schaubühne«, pariška, a posebno milanska »Commedia« služe kao izvor podataka, hrvatske publikacije ne poprimaju sva obilježja pravog časopisa. Objavljene drame, pa i prijevodi činili su integralni dio evropskih časopisa, ali ne i hrvatskih. Ta činjenica potvrđuje nam isključivo informativni karakter naših publikacija, kao i odnos suradnika i urednika prema njima. Iako uglavnom književnici, objavljivali su svoje drame i prijevode svugdje osim u kućnim listovima i časopisima. Tako da ni Vojnović nije došao na ideju da objavi u »Hrvatskoj pozornici« bilo koju od svojih drama i prijevoda. »Comoedia« je počela objavljivati odlomke domaćih drama ali nije se nastavio primjer s Dimićevim »Baš Čelikom« od kojeg su tiskane samo dvije stranice.

Također (unatoč objavljenim teoretskim člancima) hrvatski časopisi ne postaju mjesto širih estetskih i teoretskih rasprava ili glasila jedne grupacije, kao što je to bio slučaj u Evropi. »Kazališni list« 1924. i »Teatar« 1922/24. vjerojatno su jedini koji su mogli dosegnuti profil časopisa, ostali su se ograničili na užu dijapazon djelovanja. Postoji i međunarodna suradnja. Begović je pisao iz Zagreba milanskoj »Commediji«, kao i Josip Kulundžić pariškoj »Comediji«, što je znatno pridonijelo izmjenjivanju informacija.

Vanjski se oblik publikacija mijenjao, od velikog novinskog formata (na primjer, prva dva godišta »Comoedije«) do malog u obliku brošure koji se ustalio zbog praktičnosti. Na omotu su pretežno bili foto-portreti umjetnika. Vrlo je zanimljiva naslovna stranica »Kazališnog lista« i »Teatra«. Redovno su donosili originalne fotografije glumaca ili predstava koje su se mogle odlijepiti. Ako u prvom časopisu »Hrvatska pozornica« nemamo reklama, one s vremenom postaju integralni dio kazališnih publikacija. Cijena listova je uglavnom bila niska, a često se po jedan primjerak dobivao uz ulaznicu.

Što mi iz tih reklamnih listića možemo upotrijebiti? Obilje kratkih vijesti, veliki broj fotografija, scenografske skice, teoretski i povijesni članci statistike, intervjui, obilježavanje jubileja, smrti itd. omogućuju nam direktan uvid ne samo u značajnija kazališna zbivanja nego nam olakšavaju i rekonstrukciju pojedinih predstava. Iako ne sistematično kao u Evropi, teatar ipak postaje predmet teoretskih istraživanja i estetskih razglabanja koja postaju integralni dio časopisa, pretežno za Benešićeve intendanture, što se i podudara s vrhunskim dostignućima

hrvatskog kazališta u međuratnom razdoblju. Pojedine komponente predstave stječu samosvojnost, predstava više nije samo drama, književno djelo. Kazališna praksa, režija, scenografija, pa i kostimografija dobivaju pravi značaj. Teatar postaje autohtono umjetničko djelo. Uz foto-portrete glumaca, sada su tu i fotografije s predstava, skice, dok uvodnike koji su imali posve književna obilježja zamjenjuju intervjui s redateljima i autorima s pitanjima koja se vrlo često odnose na kazališnu praksu.

Veći dio sadržaja počinje dobivati estetsko-povijesnu dimenziju. Razni jubileji, svečani brojevi s povijesnim pregledima, članci posvećeni zaslužnim umjetnicima, statistike itd. nisu više samo hvalospjevi ili impresionistički dojmovi nego su obilježeni konkretnim podacima i činjenicama. Antonija Kassowitz-Cvijić piše neumorno o kazališnoj povijesti, često u obliku koji bi bio zanimljiv i za širu čitalačku publiku. Slavko Batušić dodaje i kronološke preglede. Kazališna periodika postaje dokumentaristički medij. Ti podaci postaju dokumenti i za nas. Tako dolazi do svojevrsnog dokumenta u dokumentu što nam ujedno pruža i mogućnost uspostavljanja odnosa prema toj povijesti.

Iz kazališnih listova i časopisa možemo, međutim, ne samo sagledati teatarski čin nego i publiku, faktor koji je u našoj znanosti o kazalištu zapostavljen. Kazališna periodika kao posrednik između pozornice i gledalaca može postati bitni čimbenik ne samo u određivanju dramaturgije publike nego i njezine sociologije, pa i psihologije. Statistički podaci, kratke vijesti, ankete, pisma čitalaca, anegdote, reklame, članci te čitav profil časopisa i listova pomažu nam u oslikavanju publike. Tako na primjer iz Vojnovičeve »Hrvatske pozornice« dobivamo konkretne podatke koliko se na kojoj predstavi pljeskalo, o odazivu publike, posebno domaćoj drami. Česti su i prigovori uprave, pa se i Vojnović u pregledu repertoara Krakova, gdje se od 11 drama igra 10 domaćih, pita bi li to otpjelo naše općinstvo? Veći dio tekstova odnosi se i na ponašanje publike, upućuju se redovite molbe gledaocima da ne kasne, neka pričekaju da se spusti željezni zastor pri izlasku, bilo je pritužbi i na nemir u stajaćem parteru i slično. »Comoedia« je čak pokrenula anketu s prijedlozima publike gdje među ostalim postavlja i pitanje da li su abonenti za ili protiv pljeskanja. Begović je napisao i oveći članak »Loše navike u teatru« u kojem osuđuje zakašnjavanje, razgovor, kašalj, »zagrebački specijalitet«, a to je »Vođenje djece u teatar«, kao i hranu za vrijeme

predstave. »Tko redovito posjećuje teater, taj često puta sjedi uz goste, koji za vrijeme predstave vade omašni škanicl, a iz njega mirisne ko-base i sir, i uz neukusno žvakanje zadovoljavaju sasama druge instinkte, nego li su umjetnički. Doduše mi susrećemo te navike i kojegdje drugdje i u daleko pitomijim gradovima Evrope ali u mnogo manjoj mjeri. I u Zagrebu je nekad bilo u tom pogledu bolje. Ali, izgleda da su nove pri-like, koje su nastale poslije rata i nova publika koja je lakše stekla bogatstvo nego li će steći pristojnost, pridonijeli mnogo nemiru, neredu i bezobzirnosti, koji ometaju pobožne goste u našem hramu umjetnosti«. Članak je imao odjeka, pa se čak iz Osijeka javlja član uprave sa slič-nom osudom nove kazališne generacije što nije odgojena za posjet ka-zalištu i dodao je »bizarne prijedloge« koje šalje upravi »kuriozna vrst kazališnih posjetilaca«. Tako saznajemo da je nakon premijere Bersine opere »Oganj« jedna dama uputila na kazališnu upravu dopis u kojemu traži da se ta opera odmah skine s repertoara jer će ona u protivnom slučaju povesti akciju protiv uprave koja je nesposobna naći »amizant-niju« operu od te. Još originalniji je zahtjev jednog abonenta koji zbog svojih kratkih nogu traži da se »smjesta noge na stolici na kojoj on sjedi u parketu za tri centimetra skrate, a zbog njegove korpulentnosti, na račun njegova susjeda proširi sjedalo za četiri centimetra jer će u protivnom slučaju otkazati svoj abonement.«

U ovom uskom okviru nije bilo moguće iznijeti publicističku djelat-nost kazališta Hrvatske u svim pojedinostima. Možemo zaključiti da svi spomenuti časopisi i listovi, iako informativno-propagandnog profila, os-taju za nas živa kronika kazališnog života u svim važnijim događajima i sitnim detaljima. Međutim nužna je složenija panorama kazališne perio-dike do danas, kao i sistematizacija bibliografije članaka o kazalištu, uz iscrpni historijat teatarskih priloga u dnevnoj štampi.